

Gönczöl Katalin

Bűnözés és bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában*

Politikai tényező-e a bűnözés?

A „szocializmus” válságának kibontakozása során a bűnözéssel kapcsolatos problémák mintha önálló politikai jelentőségre tennének szert. A közbiztonsági viszonyok romlottak, a lakosság félelemben él, a bűnüldöző és igazságszolgáltató szervek pedig ma még reménytelennek tűnő küzdelmet folytatnak a társadalmi béke helyreállítása érdekében.

A bűncselekmények száma jelentősen növekszik. A növekedés azonban az 1970-es évek közepe óta folyamatos: 1966–1975 között még évente átlagosan 120 ezer bűncselekménnyel kellett számolni, a következő tíz évben az átlag már megközelítette a 140 ezret. A 10 ezer lakosra jutó ismertté vált bűncselekmények száma az első tíz évben átlagosan 115 volt, a második tíz esztendőben már 130. Már ekkor észlelhető volt a bűnüldözés hatékonyságának csökkenése, hiszen a két időszakot összevetve jelentősen nőtt az ismeretlen tettesek átlagos száma (21-ről 36 ezerre). Ugrásszerű változás azonban 1985 után következett be, amikor öt év alatt több mint 100 ezerrel nőtt az ismertté vált bűncselekmények száma, és megnégyszereződött az ismeretlen tettesek egy évre eső átlaga. *A bűnözés lassan kezelhetetlenné vált.* Ezt, más tények mellett, az is bizonyítja, hogy az ismertté vált elkövetők száma nem érte el az ismeretlen tettesek számát. 1990-ben már több mint kétszerannyi bűncselekmény történt (341 ezer), mint 1985-ben (165 816), és ezek elkövetői közül csak minden harmadikat sikerült felderíteni. (Lásd az 1. táblát.)

Hosszabb elemzést igényelne annak kifejtése, hogy miért bizonyult tehetetlennek az államhatalom a bűnözés megfékezésében. Annyi talán rögzíthető, hogy a bűnüldöző és az igazságszolgáltató szervek osztoztak az államigazgatási szervek, a szolgáltató- és termelőszervezetek sorsában.

* A tanulmánynak a büntetőpolitikára jobban koncentráló változata megjelent a *Magyar Jog* 1991. 1. számában.

1. tábla A bűnözés legfontosabb mutatói Magyarországon 1966–1990 között*

Évek	Ismertté vált bűncselekmények száma	10 000 lakosra jutó ismertté vált bűnelkövetők száma	Ismertté vált bűncselekmények száma	Ismeretlen elkövetők száma
1966–1975 között átlagban	118 358	115	84 708	21.528
1976–1985 között átlagban	138 476	130	83 859	36.200
1986–1990 között átlagban	224 613	154	93 867	113.330
Ebből 1990-ben:	341 061	326	112 254	187.344

* Számított adatok, források: INFO Társadalomtudomány, 16. (1991. március), és Tájékoztató a bűnüldözésről – 1989. BM Adatfeldolgozó és Tájékoztató Csoportfőnökség és a Legfőbb Ügyészség Titkársága

Együtt erodálódtak a létező szocializmus válságában. A hatalomváltás óta eltelt idő viszont nem bizonyult elégségesnek a koncepcionális reformok, szervezeti módosítások végrehajtására, egy új büntetőpolitika kialakítására.

A bűnözés növekedése és szerkezeti átalakulása sajátos jelzőrendszerként értelmezhető, amely a társadalmi válság mélységéről, intenzitásáról és új értékek érvényesüléséről tudósít. *A bűnözés struktúrájában az elmúlt tíz évben előtérbe kerültek a szükségletkielégítő bűncselekmények.* (Ez is mutatja, hogy az új értékrendben a siker legfőbb szimbóluma az anyagi érvényesülés lett.) 1980-ban még az összes bűncselekményeknek csak valamivel több mint fele volt vagyon elleni, 1990-ben ugyanezek aránya elérte a 78 %-ot. Mindez valamivel előbb jelentkezett a bűnözés struktúrájában, mint ahogy a piaci társadalom játékszabályai képesek lettek volna általában átszöni a magyar társadalom és gazdaság egészét. (Lásd a 2. táblát.)

2. tábla A bűnözés struktúrájának változása 1980–1990 között

Bűncselekményi típusok	1980	1985	1990
Vagyon elleni	55,8%	61,4%	78,0%
Erőszakos	10,1%	10,6%	6,0%
Közlekedési	12,1%	11,2%	7,6%
Egyéb	22,0%	16,8%	8,4%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%

A bűnözés növekedése úgy ment végbe, hogy szinte valamennyi büntetőjogilag védett érték egyre inkább megkérdőjeleződött. Majdnem minden bűncselekménytípus számszerű emelkedése észlelhető. Ez alól csak az állam- és emberiség elleni bűncselekmények csoportja képez kivételt. Az új, demokratizálódó rend ugyanis tolerálni kezdte a politikai ellenállást, a hatalomváltás után pedig – úgy tűnik – közmegegyezés alakult ki az alapvető politikai és emberi jogi értékek vonatkozásában.

A gazdasági bűncselekmények számának csökkenése valószínűleg a piaci szabályok először nem teljesen legális, ám megtűrt érvényesülését jelzi. A későbbi növekedésből pedig a piaci normák rögzülésére és a kiényszerítésük iránti készség fokozódására lehet következtetni. (Lásd a 3. táblát.)

3. tábla *A bűnözés struktúrájának alakulása a főbb bűncselekményi kategóriákban 1980–1990 között (1980 = 100)*

Főbb bűncselekményi kategóriák	1985	1990
Állam- és emberiség elleni bűncselekmények	36,4	3,0
Személy elleni bűncselekmények	124,9	139,9
Erőszakos bűncselekmények	143,7	154,5
Közlekedési bűncselekmények	109,9	153,6
Közrend elleni bűncselekmények	163,5	157,5
Gazdasági bűncselekmények	84,8	169,2
Vagyon elleni bűncselekmények	129,4	338,2

A bűnözés pusztán méretével nem mindig kelt félelmet. 1951/52-ben például mintegy 130 ezer volt a jogerősen elítéltek száma. Sem azelőtt, sem azóta ekkora szám nem volt tapasztalható. Az emberek ezekben a történelmi időkben mégsem a bűnözőktől, hanem inkább a bűnüldözőktől féltek. A törvénytelenységnek ebben a korszakában az ártatlanul elítéltek és az olyan konstruált bűncselekmények elkövetői voltak többségben, mint az árdrágító visszaélés, vagy a közellátási büntett. Felmerül a kérdés, hogy okot ad-e a jelenlegi bűnözés a fokozott félelemre, egyáltalán jogos-e a lakosság aggodalma? Erre ismét a bűnözés szerkezetének vizsgálatából adható válasz.

A legsúlyosabb bűncselekmények előfordulása nem mutat egyértelmű tendenciát. Az emberölések száma például nem növekedett 1985–1990 között. Az említett időszakban viszont majdnem felére csökkentek az erőszakos nemi bűncselekmények, és megduplázódott a rablások száma. Az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatos egyre kedvezőtlenebb közérzet a veszélyeztetettség érzetének fokozódásából fakad. *Az 1960-as évek végén még túlnyomórészt falusi viszonyokra jellemző erőszakos bűnözés az 1980-as évek elejére már inkább városi bűnözéssé változott.* Az erőszakos bűncselekményeket hagyományosan a szenvedély, a tartós kapcsolatokból származó konfliktus motiválta. Az áldozatok az elkövetők közvetlen környezetéből kerültek ki. Ez a szerkezet a városi erőszak növekedésével átalakult, és szükségletkielégítő, anyagi motívumok által sarkallt bűncse-

lekménytípusok szaporodásában jelentkezett. A városi erőszak áldozata már bárki lehet, hiszen a támadás többnyire idegen személy vagy alkalmi ismerős ellen irányul.¹ Az utóbbi idők jelentései szerint terjed a durva elkövetési mód. Emellett a legsúlyosabb erőszakos bűncselekményeket egyre gyakrabban szervezett csoportok valósítják meg, nem ritkán felfegyverkezve.²

A vagyoni elleni gyorsan szaporodó bűnözés is minden állampolgárt fenyeget. Korábban – az 1970-es évek végéig – a vagyoni elleni bűncselekmények több mint egyharmada a társadalmi tulajdont károsította; 1985–1990 között a társadalmi tulajdon ellen elkövetett cselekmények aránya 25% alá csökkent. Az utolsó öt évben háromszorosára növekedtek a betöréses lopások, a lopások, és majdnem megkétszereződött a jármű önkényes elvétele. Ezek túlnyomó többsége személyi tulajdon sérelmére valósult meg. A jelenség terjedése különösen fájdalmasan érinti a sértetteket akkor, ha a tettes elfogására alig látnak esélyt, káruk megtérülésére csak nagyon bonyolult, helyenként megalázó biztosítási eljárás után számíthatnak. Nincs államilag intézményesített sértett-kompenzáció még olyan esetekben sem, ha a bűncselekmény a megélhetéshez nélkülözhetetlen javakat vonja el a sértettől. A magyar büntető eljárásjogban a sértett helyzete rosszul szabályozott, garanciák a védelmét nem megfelelően biztosítják. Kiszolgáltatottnak érzi magát minden, az ügyével foglalkozó hatósággal, intézménnyel szemben.³

A jelenség jövőjével kapcsolatban az elkövetők összetételének vizsgálata során alakulhat ki aggodalom. *A mai növekvő bűnözés ugyanis főleg a legfiatalabb korosztály cselekményeiből reprodukálódik.* (Ha elfogadjuk azt, hogy az ismertté vált tettesek a társadalom bűnözőit reprezentálják.) A 14–18 éves, fiatakorúként felelősségre vont tettesek aránya az elmúlt tíz évben 88%-kal növekedett, míg a felnőtteké csak 54%-kal.⁴ Az 1990. évi adatok szerint az összes fiatakorúként felelősségre vont személy 27%-a volt szabolcsi, borsodi vagy Pest megyei illetékességű. Ebben az arányeltolódásban figyelmet érdemel az a tény, hogy a három közigazgatási körzet közül kettő gazdaságilag és szociálisan a legelmaradottabb területnek számít, míg Pest megye – mint az állatorvosi beteg ló – a modern és torz urbanizáció összes ellentmondását hordozza.

Ez utóbbi összefüggés azonban már átmenet az oksági problémákhoz. *Összefoglalásul* egyelőre elég annyi, hogy a bűnözés – növekvő méretei és a struktúrájában bekövetkezett változás miatt – jogosan kelt félelmet, a bűnüldözés alacsony hatékonysága pedig csak növeli az aggodalmat. A bűnözés társadalmi kezelése, visszaszorítása már most a legsürgősebben megoldandó társadalmpolitikai kérdések közé tartozik.

A növekvő bűnözés néhány társadalmi összefüggése

A bűnözés növekedését előidéző társadalmi folyamatok összefoglalása sok veszélyt hordoz. A rövid elemzés elkerülhetetlenül *leegyszerűsítést* eredményez. A bonyolult társadalmi folyamatok egyszerűsítő értelmezése

pedig nagyon gyakran hamis következtetésekre vezet. Veszélyes továbbá azért is, mert a törvényszerűségek feltárásához hiányzik a megfelelő történelmi távlat. Vállalva azonban a kockázatot, mégis kísérletet teszek a megelőzés stratégiai kérdései szempontjából jelentősnek ítélt összefüggések feltárására.

*A társadalom teherbíróképességét próbára tevő jelenkori bűnözést ebben a földrajzi régióban a „szocializmus” válsága termékének, egyúttal fontos, a válság diagnosztizálására alkalmas jelenségnek tekintem.*⁵ Az 1970-es évek közepe után a rendszer válságkezelő mechanizmusai fokozatosan hatástalanoknak bizonyultak, a társadalom kohéziója csökkent, integrációs készsége romlott, növekedett azok száma, akik átmenetileg vagy tartósan el- és kiszakadtak a társadalomból és annak organikus közösségeiből. Ez – Ferge Zsuzsa szavaival élve – a szociális integráció zavara, végső soron csődje, amely tömeges dezintegrációhoz vezetett.⁶ A szociális integráció normák és értékek útján valósul meg. A dezintegrációs tünetek ennek megfelelően a normakövetés hibáiban, lehetetlenülésében, vagy az értékek átörökítésének megnehezülésében nyilvánulnak meg. A dezintegráció – bár közvetlenül úgy jelenik meg, mint a *szociális* integráció zavara –, tömeges előfordulása esetén a *rendszerintegrációs* mechanizmusok válságát is jelzi. A dezintegrációs folyamatok felerősödésében – az alkoholizmus, a bűnözés, az öngyilkosság stb. erőteljes növekedésében – együtt nyilvánul meg például a gazdaság válsága, a közoktatás, a szociálpolitika, az egészségügyi ellátás komoly zavarai, adott esetben válságával. A dezintegráció sajátos formákat ölt akkor, ha az adott időszakban erős szegregáló folyamatok zajlanak.

A szegregáció esetén a társadalom különböző részei, csoportjai közé jelentős távolságok ékelődnek. A társadalmi távolságok nagyok, olykor szinte áthidalhatatlanok... Szegregált társadalomban meglehetősen gyakori, hogy a legalacsonyabb státusú csoport már olyan lent van, hogy szinte a társadalmon kívülre, peremre került.⁷ *A rendszer válsága során az erősödő dezintegráció és a jelentős szegregáció egymást erősítő folyamatként működött. Ez nagymértékben hozzájárult az általános értékválság kialakulásához.*

A társadalmi dezintegráció növekedését, az általános és mély értékválságot nemcsak az előző pontban ismertetett bűnözési adatok igazolják. Hasonló módon „viselkedtek” más deviáns jelenségek is. A 100 ezer lakosra jutó öngyilkosságok aránya 1985–1989 között az 1960-as évek végéhez képest megduplázódott (1968-ban 21,7 volt, 1989-ben már 42,1). Az 1980-as évek eleje óta folyamatosan nőtt a pszichiátriai gondozottak 10 ezer lakosra jutó aránya (1965-ben 45,8, 1980-ban 100,6, 1989-ben 118,2). Hasonló tendencia észlelhető az alkoholizmus terén: 1980–1988 között a becsülhető alkoholisták száma megduplázódott, 224 ezerről 509 ezerre emelkedett. (1960-ban 76 ezer volt a becsülhető alkoholisták száma.)⁸

Minden, a deviáns jelenségekkel foglalkozó magyar kutatás azt bizonyította, hogy ebben a földrajzi régióban a deviancia gyakorisága határozottan negatív összefüggést mutat a társadalmi, kulturális réteghellyel

(ideértve a jövedelem, az iskolázottság, a lakáshelyzet és az egyéni életmód számos tényezőjét). „Ez a negatív összefüggés különösen erősen mutatkozik a társadalmi hierarchia legalján, a gyakran marginálisnak nevezett iskolázatlan, segédmunkás rétegben, amelyben a különféle deviáns jelenségek erős koncentrációja és halmozódása figyelhető meg.”⁹ Az is kifejtésre került, hogy a társadalmi periférián elhelyezkedők körében a deviáns viselkedések reprodukciós folyamatai az elmúlt 5–10 évben felgyorsultak, és a bővített újratermelés környezeti feltételei rögzültek. *A deviancia összefonódása a perifériás társadalmi helyzettel a bűnözés vonatkozásában a leghagyományosabb bűncselekménytípusok – az erőszakos és a vagyon elleni bűncselekmények – újratermelésének kedvez.*¹⁰ *Itt tehát – úgy tűnik – a létfeltételekben újratermelő bűnözés keletkezik.*

A nyolcvanas évek végén a szegregáció erősödni látszik, a társadalom legalján csökken a kilépési mobilitás. Az iskolai mobilitás vizsgálata során az derült ki, hogy a hátrányok (pl. az alacsony iskolázottság) újratermelődése nagyobb mértékű, mint az előnyöké.¹¹ A dezintegrációval összefonódó szegregáció az 1970-es évek közepétől új típusú szegénységet jelent. A létminimum szintje alatt élők száma nagyságrendileg ugyan nem változott, 1,2–1,8 millió személyt érintett, a szegénység társadalmi szerkezete azonban átalakult: megnőtt a szegények körében az olyan családok aránya, amelyekben aktív kereső van, és jelentősen emelkedett a városi szegénység. A városi aktív kereső háztartásokban élők körében 1977–1987 között duplájára nőtt a létminimum alatt élők aránya.¹² (Lásd a 4. táblát.)

4. tábla *A létminimum alatt élők összetétele a település jellege és a háztartás típusa szerint**

	1977	1987
városi aktív keresős háztartásban élők	24,4%	59,7%
falusi aktív keresős háztartásban élők	33,9%	26,5%
városi aktív kereső nélküli háztartásban élők	14,5%	9,6%
falusi aktív kereső nélküli háztartásban élők	27,2%	4,2%
	100,0%	100,0%

* Forrás: Szalai Júlia: Néhány gondolat a szegénységről és a létminimumról. Társadalmi Riport, i. m. 425. old.

Mindkét folyamat a bűnözést gerjesztő sodrást erősíti. Közismert tény, hogy a főleg nyugdíjas népességet jelentő inaktív lakosság bűnözési hajlandósága lényegesen alacsonyabb, mint az aktív korú, fiatalabb népességé. A városi lakosság bűnözési mutatói pedig lényegesen rosszabbak, mint a falusi lakosságé. *Ha tehát a szegregáció a fiatalabb városiakat érinti, akkor az erősítheti a bűnözés reprodukcióját.* Ami pedig a jövőt illeti, az elszegényedési folyamatok vizsgálata semmi okot nem ad bizakodásra. Drámai növekedés zajlott le a szegénységi küszöb alatt élő gyermekek arányában. Miközben az összlakosságon belüli hányadot tekintve, ma körülbelül ugyanannyi a gyermek, mint a hetvenes évek elején, a

szegények közötti, korábban egyharmados részesedésük 41%-ra emelkedett. A gyermekes családok veszélyeztetettségére utal, hogy a gyeselek súlya a szegények között megháromszorozódott.¹³ Tudjuk, hogy a szegénység és a dezintegráció, ezen belül a bűnelkövetés oksági összefüggése nem jelent eleve elrendeltetést, hiszen csak a tömegjelenség szintjén működő statisztikai valószínűségi kapcsolatról van szó. Az azonban feltételezhető, hogy a viszonylag rövid időszak alatt szegénységbe jutott városi családok most növekvő gyermekeinek szociális integrációja nagy eséllyel vezethet dezintegrációhoz. Mindez hosszabb távon is a bűnözés növekedését erősíti.

A társadalmi kötődések lazulása a válság kibontakozása során a *hajléktalanok* megjelenését eredményezte. Egyes becslések szerint 1980-ban 200 ezer körüli személy (a népesség 2%-a) élt Magyarországon a hajléktalanság közvetlen veszélyzónájában. Ebben az időben azonban a hajléktalanság még nem volt nyílt, látványos jelenség. A hajléktalanság igen sok forrásból táplálkozó, sajátos szegregáció. Olyan gyűjtőfogalom, amelyben együtt találjuk az állami gondozásból gondoskodás nélkül kikerült fiatalokat azzal a kortársával, aki éppen otthonról szökik. Ide sorolódnak a fedél nélkül maradt öregek, a szállással nem rendelkező munkások és a munka reményében vándorló munkanélküliek, a kilakoltatottak, a börtönből szabadultak, akik nem rendelkeznek külső kötelékkel, az alkoholisták és a válás menekültjei. A hajléktalanságot erősítő folyamatok legalább olyan sokrétűek, mint maga a hajléktalanság. Összefüggenek a piaci mechanizmusok felerősödésével vagy éppen legitimációjával (amennyiben ezek erősítik például a munkanélküliség keletkezését vagy a munkásszállások egyik napról a másikra történő megszüntetését). Erősítették a folyamatot annyiban is, amennyiben markáns és nyílt lakáspiaci viszonyokat teremtettek, és ezzel közvetlenül motiválták a hatósági kilakoltatásokat, gerjesztették a bérleti, albérleti díjakat, beszűkítették a szociális célú lakásellátást a történetileg felhalmozódott lakásínség viszonyai között. A hajléktalanság növekedéséhez a büntetőpolitika is hozzájárult a részleges amnesztiával – amelynek eredményeként a börtönből szabadult gyökértelen személyek tömege jelent meg –, vagy a közveszélyes munkakerülés dekriminalizálásával.¹⁴ *A hajléktalanságban megnyilvánuló társadalmi kitaszítottság nagyon könnyen vezethet a deviáns viselkedési formák kialakulásához vagy a deviáns életmód rögzüléséhez.*

Viszonylag új jelenség Magyarországon a *munkanélküliség*. Ez is a piacgazdaság eredményeként vált nyílt társadalmi problémává. Korábban, a centralizált gazdaság időszakában, az általános foglalkoztatás eredményeként ún. *belső* – gyárkapun belüli – és nem *külső*, hagyományos munkanélküliség alakult ki. A korábbi rezsim, az alacsonyan tartott bérek mellett munkakötelezettséget írt elő, amelynek megszegését – közveszélyes munkakerülés címén – büntetőjogi szankcióval fenyegette. A büntetőjogi fenyegetettség megszűnt, a termelés hatékonysága iránti igény és a termelés szerkezetének lassú átalakulása 1991 júniusára 185 554 regisztrált munkanélkülit eredményezett, ami 3,9%-os munkanélküli arányt jelent.¹⁵

A kutatók körében közismert, hogy a munkanélküliség „úgy általában” nem vezet automatikusan deviáns viselkedéshez, bár kétségtelenül gyengíti az érintettek integrációs helyzetét és esélyeit. *A munkanélküliség akkor fenyeget tömeges dezintegrációval, ha tartós leszakadási folyamatot indít meg vagy erősít fel, ha tömegében érinti az első munkavállaló fiatalokat, valamint akkor is, ha a munkanélküliséggel sújtottak jelentős aránya iskolázatlan, szakképzetlen.*¹⁶ Azt nem tudhatjuk még, hogy a magyar gazdaság milyen gyorsan lából ki a teljes rendszer- és szerkezetváltás nehézségeiből, s milyen mértékű lesz a tartós munkanélküliség. Az azonban – éppen a társadalmi dezintegráció veszélyei szempontjából – már most aggasztó, hogy a jelenlegi munkanélküliek közel egyharmada szakképzetlen segédmunkás, és a munkanélküliséggel legkomolyabban veszélyeztetett csoport a munkavállalás előtt álló fiatalok népes tábora.¹⁷

A most ismertetett társadalmi folyamatok külön-külön és egymást erősítve növelik azoknak a személyeknek a körét, akik egyre kevesebb szállal kötődnek a társadalom intézményesült rendjéhez, uralkodó normáihoz. Aki pedig kevésbé kötődik, az könnyebben jut el a szakításhoz, a szembeszegüléshez. Kevesebb a veszténivalója, ha rajtakapják és felelősségre vonják. Józan megfontolás alapján egyébként a bűncselekmény elkövetésével nem is vállal valódi kockázatot, hiszen a lebukás veszélye valóban nem nagy. Ennél lényegesen erősebb motiváció a meggazdagodás lehetősége egy olyan felborult értékrendben, amelyben a pénznek „nincs szaga”, amelyben a vagyon, az anyagi javak a legfontosabb presztízsteremtő tényezők. Ebben az átalakuló értékrendben felmerül a kérdés, hogy *az anarchia vagy anómia most kialakult állapotában maga a társadalom mennyire képes társadalomként működni mint normateremtő és embermegtartó közösség.*¹⁸

A bűnmegelőzés társadalompolitikai esélyei

Amikor a bűnmegelőzés társadalompolitikai esélyeit kell számba venni, akkor azoknak a rendszerintegráló mechanizmusoknak a működéséről van szó, amelynek feladata a társadalom kohéziójának megtartása, valamint az egyén és kisközösségei integrációjának megkönnyítése. Amennyiben ezek nem vagy rosszul működnek, nemcsak arról van szó, hogy a feladat megoldatlan marad, hanem arról, hogy maguk is hozzájárulnak a dezorganizáció kialakulásához, reprodukciójához.

A bűnmegelőzés szempontjából jelentős rendszerintegráló mechanizmusok a „szocializmus” szerves részeként működtek, válsága során erodálódtak, a hatalomváltás után összeomlottak, vagy válságos helyzetbe jutottak. Ezek közül most csak példaként emelek ki néhányat a helyzet érzékelésére.

A rendszer a politikai hatalomátvétel után a majdnem kizárólagos állami tulajdon megteremtésével és a piac „leváltásával” teremtette meg működésének alapját. A „túlsúlyos” állam egyszerre volt tulajdonos, termelésirányító, a fogyasztói érdeket képviselő hatalom, és a társadalom

egésze érdekeinek letéteményese. Ebben a strukturálatlan rendszerben kezdettől fogva összekeveredtek az egyébként hagyományosan elkülönülten jelentkező érdekszférák (például a fogyasztói és a termelői érdek, az egyéni és a csoportérdek). *Elmosódtak a tradicionálisan elkülönült politikai szférák határai és a rendszer logikájából adódóan megteremtődött a gazdaságpolitika primátusa.* Ebből adódott, hogy például a szociálpolitika a gazdaságpolitika keretében – abban részben feloldódva – érvényesült, s ez a gazdaságpolitikában feloldódott szociálpolitika egy ideig konkrét bűnmegelőzési feladatokat látott el jól-rosszul. A termelőegységeket sajátos gazdasági szabályzók tették abban érdekeltté, hogy munkahelyeket telepítsenek büntetésvégrehajtási intézetekbe, hogy a börtönből szabadultakat foglalkoztassák, és számukra munkásszállásaikon lakhelyet biztosítsanak. (Vállalati alkalmazott foglalkozott a büntetett előéletűek speciális gondjaival, felügyeletével.) Ez a rendszer most összeomlott. A munkahely és a szállás lehetősége egyszerre vált köddé minden érdekelt számára. Új alapokra kell helyezni a börtönbeli munkáltatást. Az új jelenségek – főleg a munkanélküliség – hatására meg kell szüntetni a munkajellegű büntetések jelenlegi rendjét. (Btk. 48/A, 49. §.)

A szocializmus számára a gazdasági érdek dominanciája mellett az állampolgár elsősorban „termelőerő” volt. Erre épült az iskolapolitika, amely tényleges funkcióját nem a nevelésben, hanem a tudás-közvetítésben találta meg, amely érzéketlenné vált a legkülönbözőbb egyéni integrációs gondokkal szemben és az esélyegyenlőtlenségi helyzetekkel küszködő gyermekek iránt. (Ennek tulajdonítható, hogy a börtönbüntetésüket töltő általános iskolát végzett fiatalok egy része írni-olvasni sem tud, 40–50%-uk félalnfabéta.) Az ember termelőerőként történő értékelésének dominanciája fejeződött ki abban is, hogy dolgozóként és nem állampolgárként jutott a legtöbb szociális juttatáshoz. (A munkahelyen kellett kérni a szociális segélyt, igényelni a lakást, hozzájutni a kiskorú gyermek beiskoláztatási segélyéhez vagy a téli tüzelőhöz.) Az elítéltek pártfogó felügyeletét és utógondozását szabályozó, különböző időben született rendeletekben is a munkábaállítás megszervezése volt a legfontosabb, a többi társadalmi kötődésnek nem tulajdonítottak jelentőséget.¹⁹

A szocializmus mindenféle, korábban meglévő természetes közösségi kohéziót gyengített, újak kialakítását pedig nem motiválta. Az extenzív fejlesztés logikájának megfelelően sor került a nők tömeges munkába állítására. Ezzel létrejött a kétkeresős család, amely még ma is csak azért általánosan elterjedt, mert a családok megélhetése csupán így biztosítható. Deklarálták a korábban családi funkcióba tartozó szolgáltatások állami intézményesítését, aminek megvalósulása ugyan nem sikerült, de a család társadalmi tekintélyét csökkentette. Kezdetben – a második világháború után – politikai megfontolások is erősítették a család megítélésével kapcsolatos társadalmi bizonytalanságot. Igazi értéknek csak a közéleti, az újjáépítő, a termelő- vagy politikai munkát tekintették. A családot ezzel szemben olyan közösségnek tartották, amely a magánélet felé visszahúzó, a közzel szembeforduló szemléletet erősíti.²⁰

Ezek után nem kérdés, hogy miért nem volt a szocializmusnak hagyo-

mányos értelemben vett családpolitikája, szociálpolitikája. A válság kifejlődése során, viszonylag rövid idő alatt sikerült azonban kidolgozni olyan szociálpolitikai koncepciót, amelynek alanya az állampolgár, bázisa a család, és amely rövid távon megvalósítható elképzeléseket és hosszabb távra szóló stratégiát egyaránt tartalmazott.²¹ Az ebben foglalt elképzelések megvalósításának ma egyaránt hiányoznak az anyagi és politikai feltételei. A ma érvényesülő tendenciák inkább a tűzoltó munkára hasonlítanak, a piac mindenhatóságában bízva segélyezésre rendezkednek be.

A válság időszakában fejlődtek ki a *családsegítő központok*, amelyek előfutárai egy új típusú szociális koncepciónak. Többségük krízisintervencióra és tartós gondozásra egyaránt alkalmas. Helyzetük azonban még ma is bizonytalan, mert – a hatályos szociálpolitikai koncepció híján – sem a régi államigazgatási rendbe nem voltak integrálva, sem az újba nincsenek.

Az előző rezsim egyik alapvető szociális intézménye volt a *gyermek- és ifjúságvédelmi rendszer*. Az erkölcsi és fizikai veszélynek kitett gyermek- és fiatalkorúak védelmét szolgáló intézmények egész sora tartozott ide (a helyi igazgatás gyámügyi szervei, az állami nevelőotthonok, a gyermek- és ifjúságvédelmi felügyelők, a fiatalkorú bűnelkövetők ügyeivel foglalkozó hivatásos pártfogók). A társadalmi problémák halmozódása következtében feladataik az elmúlt 10 évben jelentősen szaporodtak. A kiskorúakat veszélyeztető családok száma 1978–1987 között megduplázódott (23 363-ról 43 963-ra növekedett), a rendszeres nevelési segélyben részesülő családok száma négy és félszeresére növekedett (8 327-ről 39 081-re).²² Ennek az intézményrendszernek a megnövekedett feladatok ellátására nincs új stratégiája, tevékenységét elavult jogszabályok keretei között látja el. A problémák halmozódása, a rendelkezésre álló anyagi és személyi feltételek csökkenése feltehetően abba az irányba visz, hogy a szakmai apparátus napi gyakorlatában a *veszélyeztetettséget* megítélő tűrési határ növekszik, tehát csak a legsúlyosabb, legkritikusabb esetekkel foglalkoznak. Ez pedig már nem *megelőzés*, legfeljebb *krízisintervenció*, amely, ha kizárólagos módszere a gyermek- és ifjúságvédelmi munkának, akkor a *dezorganizációs folyamatok befolyásolására alkalmas*. A helyzet súlyosságát érzékelteti, hogy a veszélyeztetetté nyilvánított gyermekek száma már 1988-ban meghaladta a 100 000-es nagyságrendet, ezeknek a fiataloknak közel 40%-a valamilyen régi típusú, nagy méretű állami nevelőintézetben élt 18 éves koráig, s ebből az intézményrendszerből úgy került ki, hogy a róla való bármilyen fajta gondoskodás a nagykorúság beálltával egyik napról a másikra megszűnt. Potenciálisan tehát a munkanélküliek és hajléktalanok, a társadalmilag kizárítottak csoportjába kerültek (és kerülnek).

Ezek a – lehet, hogy önkényesen kiválasztott – példák talán alkalmasak annak érzékeltetésére, hogy *egy összeomló rendszer összes gondja bűnmegelőzés címén akkor sem orvosolható, ha tudományosan bizonyított, hogy olyan társadalmi folyamatokról van szó, amelyek a bűnözés bővített újratermelődését közvetlenül táplálják*.

Az eddigi kutatások alapján egyértelmű, hogy a bűnözés többségét ki-

tevő hagyományos bűncselekményi típusok – főleg az erőszakos és a vagyron elleni bűnözés – a többi deviáns viselkedési formával azonos társadalmi gyökerű jelenségek. A primer megelőzés tehát azoknak a társadalmi folyamatoknak az ellenőrzését és befolyásolását jelentheti, amelyek nemcsak a deviancia – és azon belül a bűnözés – keletkezésében játszanak szerepet, hanem főleg és elsősorban igazságtalan és egyenlőtlen a társadalom viszonyaiban.²³

A bűnprevenziós bármennyire is átfogó stratégiája sem pótolhatja a szociálpolitikát, az iskolapolitikát, a családpolitikát, vagy a gyermek- és ifjúságvédelmet. A társadalom az általános értékválságért, a nagy egyenlőtlenségekért, intézményei diszfunkcionális működéséért növekvő, néha már elviselhetetlen méretű bűnözéssel, alkoholizmussal fizet. A „fizetendő ár” sajnos nem csökkenthető bűnprevenziós programokkal, bármily átfogóak legyenek is azok. Olyan alapvető reformokra van szükség, amelyek a létfeltételek szintjén, a szociális integráció folyamatában képesek kedvező irányú és minőségi fordulatot elérni.

A társadalompolitika helyett (és nem mellett) megvalósított bűnprevenziós tervek komoly, és hosszú távon érzékelhető veszélyeket hordoznak. Ilyen esetben a bűnprevenziós szükségét a politika szférájában a bűncselekményektől való félelem diktálja. A félelem mindig rossz tanácsadó. Félelemből általában olyan intézkedések, cselekvések fakadnak, amelyek a baj közvetlen elhárítására szolgálnak. Ezek általában az érintettek, a potenciális bűnelkövetők és a sértettek nézve egyaránt a személyi szabadság korlátozását eredményező szabályok. Adott esetben akár alkalmasak is lehetnek arra, hogy a közvetlen veszélyt elhárítsák. Nem megfelelőek viszont arra, hogy az újratemelő és tartós és mély folyamatokra hassanak. Mivel hatásuk a baj elhárítására kétségtelen, nagyon korlátozott mértékben, az állampolgári jogok száma előtt tartásával, alkalmazhatók, de csak a bűnprevenziós taktikájában, és nem stratégiájában. Különösen nem a társadalompolitika helyett.

A bűnprevenziós nem oldható meg a büntetőpolitika keretein belül sem. „A bűnözés annyiban társadalmi probléma – írja Szabó András –, amennyiben a társadalmi alapfolyamatok funkciózavarára, a társadalmi dezorganizációra, a társadalmi kontroll gyengülésére, kultúrkonfliktusra vagy anómiára vezethető vissza. Képes-e a büntetőjog ezekkel a bűnözést termelő folyamatokkal megbirkózni? A büntetőjog és a büntető igazságszolgáltató szervek nem a bűnözéssel, hanem a büntetésekkal állnak szemben. Hogyan lehet individuális szinten megbirkózni a társadalmi problémákkal? Minél világosabb, hogy a bűnözés társadalmi produktum, annál egyértelműbb, hogy a büntetőjog társadalmi célja nem a bűnözést termelő folyamatok befolyásolása, ill. kiküszöbölése, hanem a hivatalos társadalmi értékek és normák védelme.²⁴ A büntetőjog e funkciójának nem mond ellent, hogy a büntetőpolitika keretében végre kell hajtani olyan, a bűnisméltetés megelőzését szolgáló intézkedéseket, amelyek a már bűnelkövetőnek minősített személyek társadalmi reintegrációját szolgálják. Ilyennek tekintem a büntető eljárás megindulása után – a társadalomhoz kötődő szálak megőrzése érdekében – elrendelhető előgondo-

zást, valamint a büntetésvégrehajtás keretében alkalmazott minden olyan kísérletet, amely az elkövető visszaintegrálódási esélyeit növelheti (például: képzést, átképzést, iskolai oktatást, szakképzést). Ilyen még az utógondozás során nyújtott sokirányú segítségnyújtás. Minderre a tetтарыos büntetés keretei között kerülhet sor, olyan ítélkezési gyakorlatban, amelyben éppen az alapvető igazságtalanság kiküszöbölése érdekében helye van az individualizációnak.²⁵ Ezek a büntetőeljáráson belül alkalmazott olyan szociálpolitikai intézkedések, amelyek végrehajtása során nyíltan vagy burkoltan, sérelmet szenvednek az alapvető emberi szabadságjogok. (A hivatásos pártfogó felügyelő például nemcsak az elítélt munkábaállítását segíti, hanem végre kell hajtania azoknak a személyi szabadságjogokat korlátozó szabályoknak az ellenőrzését is, amelyeket a bíró a pártfogó felügyelet elrendelésekor előír.) *A büntető eljárásban megvalósuló szociálpolitika tehát csak akkor lehet hatékony eszköze a bűnmegelőzésnek, ha kapcsolatban állhat olyan intézmények szociális segítőszolgálataival, amelyek teljesen mentesek a hatósági jellegű jogköröktől.*²⁶

A büntető eljárásban mód nyílik sok olyan jelenség, körülmény megismerésére, amelyek – éppen a bűnözés megelőzése szempontjából – intézkedést, figyelemfelhívást igényelnek. A büntettek családja az esetek jelentős részében erkölcsi és anyagi krízishelyzetbe kerül a bűncselekmény elkövetése, a büntető eljárás és a büntetés-végrehajtása miatt. A nyomozás során olyan tények is napvilágra kerülhetnek, amelyek újabb családtagok potenciális bűnelkövetővé válásának veszélyét jelzik. Erre azonban a büntetőjog saját hatáskörében nem reagálhat. Segítő és mentőakciót kezdeményezhet viszont olyan intézményeknél, amelyek a krízishelyzetek megoldására specializálódtak. Jelzéseivel közreműködhetne a kisközösségekre orientált szociális munka kialakulásában, a családsegítő központok valódi funkcióinak betöltésében.

Ugyancsak a büntetőeljárásban résztvevő, főleg bűnüldöző szervek foganatosíthatnak vagy kezdeményezhetnek olyan intézkedéseket, amelyek a bűnelkövetést megkönnyítő alkalmak csökkentése terén hasznosíthatók, vagy a potenciális sértettek védelmét szolgálhatják.

A büntetőpolitikában megvalósuló bűnmegelőző aktivitás többsége, amint ez a fentiekből is kiderül, eszközrendszerében, tevékenységi formáiban igen korlátozott és jelentős mértékben másodlagos, mivel feltételezi más politikai szférákhoz tartozó szakirányú intézmények működését (hajléktalanok szállásai, munkanélküliség kezelésére létrejött intézmények, családsegítő központok). Ha a mainál konszolidáltabb viszonyok uralkodnának, akkor azzal zárhatnánk a bűnmegelőzés kérdését, hogy a társadalmi bűnmegelőzés lényegében nem más, mint a társadalompolitika elkülönült területein, így a szociálpolitikában, a családpolitikában, a közoktatásban megvalósuló tevékenységek összessége.

Tekintettel azonban arra, hogy a teljes társadalmi átalakulás és a gazdasági szerkezetváltás egyidejű megvalósítása minden szférában a válságkezelési módszerek előtérbe kerülésének kedvez, a hosszú távú stratégiai gondolkodás pedig háttérbe szorul, így ebben a kérdésben is el kell tekinteni a hagyományos megoldások alkalmazásától. Az új körülmények-

hez alkalmazkodnia kell a kormányzatnak is. *A tudatos társadalomirányítás eszközeként úgy kell működnie, hogy ne válhasson a félelem, a pánikszerű önvédelem államilag szentesített eszközévé.* Ezért olyan kormányzati intézmény megteremtését javasolom, amely az érintett tárcák munkájának harmonizálásával arra törekszik, hogy fokozatosan kiépülhessen a társadalmi dezorganizációk kezelésének szakszerű intézményrendszere, és ezekhez kapcsolódva megfelelő társadalmi és szakmai közegben működhessenek az öntevékeny, az önkéntes, a jótékony célú helyi, egyházi, szakmai szervezetek, egyesületek. Itt azokra a veszélyzónákra kell koncentrálni, amelyek táplálják a kifejezett devianciák bővített újratermelését, de amelyeket ebből a szempontból intézményi illetékesség nem fed le, vagy a meglévő intézményrendszer teljes reformra szorul. A személyi kört tekintve különös figyelmet érdemel az alsó- és középfokú oktatásból kimaradók csoportja, a tartós válságban lévő családok köre, a tartósan hajléktalanná válók, a munkanélküliek (közülük különösen az első munkavállalók és a szakképzetlenek), s mindezen csoportok közül különösen azok, amelyek a gazdaságilag legválságosabb helyzetbe jutott régiókban élnek. Veszélyzónának tekintem a gyermek- és ifjúságvédelem teljes mai rendszerét. Ezekben a veszélyzónákban olyan, azonos elvekből fakadó kezdeményezések indíthatók el, amelyek eredményes megvalósulásuk esetén a családpolitika, a szociálpolitika, a közoktatás, a büntetőpolitika részévé válnak. Ahhoz azonban, hogy egyáltalán létrejöjjenek, az elkülönülten működő tárcák számára külső nyomásra, fokozott együttműködési készségre, megalapozott tudományos háttérre van szükség.

JEGYZETEK

1. Lásd bővebben Gönczöl Katalin: *Bűnözés és társadalompolitika*. Budapest, 1987. 52–74. old.
2. Bakóczy Antal: Az erőszakos bűnözés alakulása, okai és megelőzése. INFO-Társadalomtudomány, 16. szám (1991. március) 55–60. old.
3. Fehér Lenke illetve Kratochwill Ferenc előadásai a Magyar Kriminológiai Társaság „A betöréses lopás sértettje – egy empirikus vizsgálat tanulságai” címen megrendezett tudományos ülésén. In: *Kriminológiai Közlemények*, 38–39. szám. Budapest, 1991.
4. A 10 000 azonos korú lakosra jutó fiatalos bűnelkövetők száma 1970-ben 109,8, 1975-ben 133,3, 1985-ben 161, 1989-ben 154,8, 1990-ben 192 volt. (INFO 79. old.)
5. Lásd részletesebben Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 129–143. old.
6. Ferge Zsuzsa: Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 1990. 1. sz.
7. Ferge Zsuzsa: i. m.
8. Miltényi Károly: Az eddigi és a várható tendenciák a TBZ-ben. A TBZ kutatási főirány kutatóinak III. munkaértekezlete. Pilisszentkereszt, 1990. május 31–június 2. 310–323. old., valamint Andorka Rudolf–Harcza István: Deviáns viselkedések. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*, 1990. TÁRKI 1991. 217–221. old.
9. Miltényi Károly: i. m. 311. old.
10. Gönczöl Katalin: *Bűnös szegények*, 1525–174. old.
11. Róbert Péter: Társadalmi mobilitás. In: *Társadalmi Riport*, 369–370. old.
12. Szalai Júlia: Néhány gondolat a szegénységről és a létminimumról. In: *Társadalmi Riport*, 418–428. old.

13. Szalai Júlia: i. m. 426. old.
14. Györi Péter: Gyorsjelentés a hajléktalanságról Magyarországon, 1990. In: *Társadalmi Ríport*, 433–445. old.
15. *Magyar Nemzet*, 1991. július 19. 9. old.
16. Lásd bővebben Gönczöl Katalin: Gazdaság–bűnözés–társadalom. *Valóság*, 1988. 10. sz. 35–47. old., valamint *Economic Crisis and Crime Council of Europe*, European Committee on Crime Problems, Strasbourg, 1985.
17. *Magyar Nemzet*, 1991. június 27. 5. old.
18. Ferge Zsuzsa: *Variációk...* i. m. 7. old.
19. Ferge Zsuzsa: *A negyedik út*. Kézirat, Bp. 1988. 7. old.
20. Ferge Zsuzsa: *Családpolitika–család gondozás*. Budapest, 1982. 189. old.
21. Bánfalvi István–Zombori Gyula (szerk.): *Útkeresés és szociális biztonság. Elgondolások az átmeneti időszak szociálpolitikájáról*. Budapest, 1989.
22. *A gyermek- és fiatalkoriak bűnügyi statisztikája 1989*. BM Országos Rendőrfőkapitányság Bűnmegelőzési Osztálya, Információs Alosztály. Budapest, 1990.
23. Szabó András: A bűnözés kihívásai és a kriminológia válasza. *Társadalomkutatás* 1988. 3. sz. 27–28. old.
24. Szabó András: Bűnmegelőzési stratégiák. *Belügyi Szemle*. 1985. 6. sz. 15. old.
25. Gönczöl Katalin: Csökkenthető-e a börtönnépeség? *Esély*, 1990. 5. sz. 66–85. old.
26. A bűnelkövetők egyre jelentősebb része például hajléktalan, de ez ma már nemcsak rájuk jellemző. A hajléktalanok, a krízishelyzetbe kerülő személyek és családok számára már működnek átmeneti otthonok, ha számuk még messze el is marad az igényektől. Ezekbe kell befogadni azokat a bűnelkövetőket is, akik rászorulnak a segítségre. Az intézmények jellegéből következik azonban, hogy azok nem tartozhatnak a büntetőpolitika szervezeti rendjébe, hanem helyi önkormányzati, egyházi egyesületi kezelésben működnek. A hajléktalan bűnelkövető nem azért kerül ide, mert bűnelkövető, hanem azért, mert hajléktalan. Más kérdés, hogy a hivatásos pártfogónak itt is mindaddig tartania kellene vele a kapcsolatot, amíg a törvényes előírások szerint ez kötelező.